

Barbara Olszek

"Listy z zagranicy" Pawła Annienkowa : od gatunku podróży do felietonu

---

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Rossica 2, 71-81

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARBARA OLASZEK

(Łódź)

LISTY Z ZAGRANICY PAWŁA ANNIENKOWA OD GATUNKU PODRÓŻY DO FELIETONU

„Podróż” jako gatunek znana była w Rosji już w literaturze staroruskiej¹. Jednak pełną doskonałość osiągnęła z chwilą pojawienia się znakomitych *Listów podróżnika rosyjskiego* (1797) M. Karamzina, które uznane zostały przez badaczy za „podróż literacką” mieszczącą się zarówno w obrębie literatury faktu, jak i fikcji literackiej².

„Podróż” jako odmianę piśmiennictwa charakteryzowały pewne stałe reguły gatunkowe. Należały do nich: czynność podróżowania związana z przemieszczeniem w przestrzeni jako oś tematyczna, autopsja rzeczywista lub pozorna uwarunkowana połączeniem funkcji autora i narratora, sygnalizowana w tytule forma podawcza: „pielgrzymka”, „podróż”, „list”, „dziennik”, wskazująca na czynność związaną z podróżą. Dla kształtowania gatunku istotne znaczenie miał kierunek i cel podróżowania, gdyż określały one obiekt relacji i narzucały styl opisu, łączenie funkcji autora, narratora i bohatera, charakter narracji (subiektywny w podróżach literackich, obiektywny – w dokumentalnych)³.

---

¹ Zob.: Н. И. Прокофьев, *Хождение: путешествие и литературный жанр*, [w:] *Книга хождений. Записки русских путешественников XI–XV вв.*, Москва 1984, s. 5–20; Л. Н. Сазонова, *Идея пути в древнерусской литературе*, „Russian Literature” 1991, № XXIX, s. 471–488; U. Wójcicka, *Literatura podróżnicza*, [w:] idem, *Siedem wieków literatury dawnej Rusi*, Bydgoszcz 1990, s. 102–123.

² Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский, „*Письма русского путешественника*” Карамзина и их место в развитии русской культуры, [w:] Н. М. Карамзин, *Письма русского путешественника*, Ленинград 1984, s. 525–612; K. Galon-Kurkova, „*Listy podróżnika rosyjskiego*” Mikołaja Karamzina a podróż młodego Anacharsisa do Grecji J.-J. Barthelemy’ego, [w:] *Dziesięć wieków związków wschodniej słowiańszczyzny z kulturą Zachodu*, red. J. Borsukiewicz, Lublin 1990, s. 43–65.

³ Cz. Niedzielski, *O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej (Podróż – powieść – reportaż)*, Toruń 1966; J. Abramowska, *Perygrynacja*, [w:] *Przestrzeń*

W klasycystycznej hierarchii gatunków zajmowała „podróż” miejsce ostatnie. Poetyka klasycystyczna nie stworzyła idealnego wzorca, nie określiła ścisłych reguł gatunku „podróżny”. Ich brak, a więc swoista swoboda w zakresie norm literackich, zwróciły na ten gatunek uwagę pisarzy romantycznych. W swobodzie gatunkowej należy upatrywać przyczynę zainteresowania „podróżą” wielu pisarzy o przeciętnym talencie. Doszło do tego, że w czasopiśmie „Библиотека для чтения” w 1834 r. pojawił się artykuł *Jak pisze się podróże (Как пишутся путешествия?)* zawierający „instrukcję” jak pisać podróże wyimaginowane⁴. Faktografizm oświeceniowy i autopsja ustępują w „podróżach” pierwszego trzdziestolecia XIX w. miejsca fikcyjności. Znany krytyk XIX-wieczny – W. Majkow – zalicza „podróż” do literatury rozrywkowej bazującej na przygodzie⁵. Utwór Annienkowa, który będzie przedmiotem analizy, odbiega od utworów fabularnych, w których podróż jest motywem konstrukcyjnym.

Paweł Annienkow (1812–1887) wszedł do kultury rosyjskiej jako pamiętnikarz, krytyk literacki i puszkinista. Mniej znany jest jako pisarz i autor relacji podróżniczych. Był przyjacielem Bielińskiego, nie tylko jego zresztą, ale również znanych pisarzy – M. Gogoła, I. Turgieniewa, I. Gonczarowa, publicystów – W. Botkina, M. Katkowa. W podróż wyruszył w listopadzie 1840 r. w towarzystwie M. Katkowa. Trasa nie była z góry wytyczona i prowadziła z Petersburga przez Hamburg, Berlin, Drezno, Pragę, Wiedeń, Rzym, Neapol, Florencję, Genewę i Paryż z krótkimi wypadami stamtąd do Brukseli, Insbruku i Düsseldorfu. Trwała trzy lata, a jej rezultatem literackim było 13 „listów z podróży”. Stanowią one przykład zmian jakie następowały w latach czterdziestych XIX w. w obrębie gatunku podróży, a mianowicie transformacji podróży romantycznej w felieton.

Pierwsze listy z podróży Annienkowa nosiły charakter prywatny i były adresowane do W. Bielińskiego ówczesnego czołowego krytyka czasopisma „Отечественные записки”, który zauważywszy ich walory literackie zaproponował autorowi publikację w tym czasopiśmie (1841–1843) jako *Listy z zagranicy*⁶. W styczniu 1846 r. Annienkow ponownie udał się za granicę. Tym razem w towarzystwie W. Botkina odwiedził powtórnie Włochy,

i literatura, red. M. Głowiński i A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1978, s. 125–158; В. М. Гумянский, *Путешествие, Литературный энциклопедический словарь*, Москва 1987, s. 314–315; Е. С. Ивашина, *О специфике жанра „путешествия” в русской литературе первой трети XIX в.*, „Вестник Московского Государственного Университета” 1979, Серия 9, Филология, № 3, s. 3–16; В. Шукьян, *Путь как познание и освобождение. К тематике путешествия в русской литературе*, [w:] *Podróż w literaturze rosyjskiej i w innych literaturach słowiańskich*, Opole 1990, s. 25–28.

⁴ Е. С. Ивашина, *О специфике жанра „путешествия”...*, s. 9.

⁵ В. Н. Майков, *Литературная критика*, Ленинград 1983, s. 198.

⁶ Zob.: И. Н. Конобаевская, *Примечания*, [w:] П. В. Анненков, *Парижские письма*, Москва 1993, s. 500–501.

a następnie na dłużej zatrzymał się w Paryżu, skąd poniekąd na zamówienie Bielińskiego wysłał do Rosji dziesięć korespondencji zamieszczanych w piśmie „Современник” (1847–1848) jako *Listy paryskie*. Publikacje podróżnicze Annienkowa uzupełniają trzy listy-wspomnienia *Luty i marzec w Paryżu 1848 roku* opublikowane po dziesięciu latach od ich powstania w pismach „Библиотека для чтения” (1859) i „Русский Вестник” (1862)⁷.

Listy z zagranicy pojawiły się na rynku czytelnictwa w momencie wielkiego zainteresowania i zarazem znużenia literaturą podróżniczą. Czasopisma odnotowują prawdziwy potop „podróży” o różnym ma się rozumieć poziomie artystycznym. W tym samym czasie co *Listy z zagranicy* Annienkowa „Отечественные записки” drukują „podróże” jeszcze trzech innych autorów *Podróż na Sycylię i Maltę (Поездка в Сицилию и Мальту)* M. Satina, *Notatki z Syberii (Заметки о Сибири)* I. Kiryłowa, *Podróż do Chin (Поездка в Китай)* nieznanego autora, lecz tylko *Listy* Annienkowa były specjalnie anonsowane przez redakcję jako relacje posiadające walor autentyczności i zarazem wdzięk luźnej, nieskrępowanej regułami improwizacji o zwiedzanych krajach. *Listy* zamieszczone były w dziele *Rozmaitości*, co mogło sugerować ich charakter lekkiej lektury. O uznaniu dla *Listów* Annienkowa świadczy fakt, że jako nieliczne spośród wielu pojawiły się w wydaniu książkowym w tomie *Annienkow i jego przyjaciele (Анненков и его друзья, 1892)*, a następnie współcześnie w roku 1983 jako *Listy paryskie* w znanej w Rosji serii Литературные памятники, ze wstępem i przypisami Iriny Konobajewskiej.

Dla określenia typu podróży jako gatunku literackiego istotne znaczenie miał cel, który stawiał sobie autor. W przypadku *Listów z zagranicy* Annienkowa cel ten nie został z góry wyartykułowany, lecz krystalizował się w trakcie trwania podróży. Annienkow – autor, bohater i narrator w jednej osobie – wyruszył za granicę jak inni należący do warstwy oświeconej młodzi ludzie, aby się rozejrzeć po świecie, nabrać europejskiej ogłady, bez zamiaru zbierania materiałów do planowanego utworu czy nadsyłania stałych korespondencji. Można sądzić, że zamiarem Annienkowa było zwiedzanie Włoch – wielkiej świątyni sztuki, że kierował się pragnieniem wrażeń estetycznych. Sam autor określa charakter wyprawy mianem włóczęgi (бродяжничество), co należy rozumieć jako podróż bez narzuconych zadań. Jego odczucia z podróży do Włoch noszą głęboko emocjonalny charakter. Tygodniowy okres przejazdu z Loretto do Rzymu nazywa autor najwspanialszą chwilą swego życia. Pobyt we Włoszech to dla podróżnika sen, po którym następuje przebudzenie i przywołanie się do porządku, powrót do obowiązków. Z Włoch zmierza on w kierunku Genewy, by znaleźć się w Paryżu – centrum problemów politycznych, filozoficznych i kulturalnych

⁷ *Ibidem*, s. 527.

współczesnej Europy – „ku swemu pouczeniu” – („для назидания своего”), jak się wyraża. Od tej chwili podróżnik nazywa siebie „kronikarzem” („хроникер”), a swe relacje – „raportem” („рапорт о странствовании”). Tak więc podróż bez celu stopniowo przekształca się w podróżowanie celowe.

Ważnym czynnikiem różnicującym odmiany „podróży” był kierunek podróżowania, gdyż jakby z góry określał charakter relacji⁸. Uwagę podróżników rosyjskich przyciągała Francja i Anglia jako kraje przodujące w przemianach politycznych i rozwoju gospodarczym. Były więc celem podróży edukacyjnych, podejmowanych głównie przez pisarzy oświeceniowych⁹. Włochy, Sycylia, Hiszpania, Maroko były ulubionymi trasami artystów, szczególnie romantycznych, poszukujących wrażeń estetycznych¹⁰. Zauważona zależność odnosi się również do *Listów z zagranicy* Annienkowa.

Jak już wspomniałam, trasa Annienkowa wiodła z północy na południe, by zakończyć swój bieg w Paryżu. W trakcie lektury *Listów* odnosi się wrażenie, że podróż dzieli się jakby na dwa etapy: na południe – do Włoch i na zachód – do Francji i Niemiec i w zależności od kierunku zmienia swój charakter. Wydaje się, że pierwotnie Annienkow zmierzał wyłącznie do Włoch. Potwierdzają to liczne wypowiedzi. Niemal tuż po przekroczeniu granicy podróżnik nie może doczekać się chwili, w której znajdzie się we Włoszech.

С первым дыханием весны я буду в Италии. Я счастлив, друзья!¹¹

Praga, pierwszy katolicki miasto na moim drodze, okazało mi przedwiersze w Italio (s. 12).

Pomysł udania się do Paryża zrodził się dopiero po kilkumiesięcznym pobycie we Włoszech.

W trakcie podróży zmienił się również sam podróżnik. Na początku zachowuje się jak beztroski, żądny wrażeń turysta, który troszczy się jedynie o atrakcyjność relacji. W paryskim etapie podróży obserwuje, analizuje, uogólnia, dba o obiektywizm przekazu, podejmuje nawet polemikę z Mikołajem Grieczem, redaktorem subsydiowanego przez rząd organu „Северная

⁸ Zob.: E. G. Проценко, *Проблема „Россия и Запад” в литературе путешествий 1840-х годов*, [w:] *Вопросы историзма и реализма в русской литературе XIX – начале XX века*, Ленинград 1985, s. 28–42; В. Щужкин, *Русское западничество сороковых годов XIX века как общественно-литературное явление*, Kraków 1987, s. 115–117.

⁹ Por.: D. Fonwizin, *Notatki z pierwszej podróży (Записки первого путешественника)* znane jako *Listy z Francji* czy *Listy Karamzina*, a w wieku XIX *Listy podróżnicze z Anglii, Niemiec i Francji (Путевые письма из Англии, Германии и Франции)* M. Griecza.

¹⁰ Por.: Marii Żukowej *Szkice o południowej Francji i Nicei (Очерки южной Франции и Ниццы)*, Mikołaja Satina *Podróż na Sycylię i Malte (Поездка в Сицилию и Мальту)*, Wasyla Botkina *Listy o Hiszpanii (Письма об Испании)*.

¹¹ П. В. Анненков, *Парижские письма*, Москва 1983, s. 10. W dalszym ciągu wszystkie cytaty z *Listów* podaje według tego wydania zamaczając w nawiasie numer strony.

Пчела" i autorem *Listów podróźniczych z Anglii, Niemiec i Francji* (1839) w celu sprostowania jego sprawozdań. Ciągła zmiana miejsc, natłok wrażeń i niemożność skupienia się są przyczyną dyskomfortu psychicznego wędrownika w pierwszej fazie podróży. Często koncentruje on uwagę na sobie. Przybiera pozę człowieka zmęczonego, dążącego do odosobnienia. Upragnioną przystanią na jego drodze staje się Rzym.

Вообразите себе, что на свете есть столица, куда надо приезжать для того, чтобы войти в себя и жить в каком-то благородном и плодотворном уединении, посреди древности и произведений искусства, из которых многие – граница творчества, за которую уж и не перейдут люди. Голос Европы доходит сюда ослабленный и едва внятный (s. 29).

Można się domyślić, że Rzym jest przestrzenią przyjazną ze względu na możliwość częstych kontaktów podróżnika z artystami rosyjskimi A. Iwanowem, M. Pimenowem, F. Jordanem, a przede wszystkim z M. Gogolem.

Inaczej czuje się podróżnik w Paryżu. Typowe dla Paryża dynamiczne tempo życia nie pozostawia czasu na autorefleksję, ale jest on do tego przygotowany, gdyż droga jaką przebył, i doświadczenie, które zdobył, pozwoliły mu poczuć się swobodnie.

Как-то скоро, усиленно, полно живет здесь. Часы, дни, недели бегут быстро и невероятно. Не имею времени войти в самого себя и поразчитаться с собственной собой... А между тем чувствую, что вся суета эта непохожа на праздность и безделье (s. 51).

Pobyt w Paryżu staje się źródłem satysfakcji płynącej z faktu, że znalazł się w mieście będącym centrum życia europejskiego. Podróżnik realizuje w nim dwa cele jednocześnie: przyjemność i zdobywanie wiedzy.

И теперь скажу, когда все это пространство заляется народом, когда зашумит, заволнуется он, когда подумаю я, как внимательно смотрит Европа на его занятия и поведение – моя роль бесстрастного наблюдателя делается мне приятна и дорога. Есть в ней и наслаждение, и поучение! s. (51).

Rola bezstronnego obserwatora jest sygnałem zmian w obrębie uprawianego gatunku. W podróżach bowiem dominuje subiektywny punkt widzenia, w gatunkach dziennikarskich – obiektywna obserwacja. Źródłem satysfakcji osobistej autora jest świadomość ważnej roli pośrednika w przekazywaniu informacji rodakom. W dygresjach przyznaje, że użył całej siły swego talentu dla uchwycenia i przekazania istoty przemian zachodzących w Paryżu – centrum idei europejskich. Takie reporterskie nastawienie będzie towarzyszyło autorowi *Listów* aż do chwili powrotu do ojczyzny.

Kierunek podróży i jej cel określili również obiekt i charakter relacji, którym w pierwszej części, w listach od I do VII jest sztuka w szerokim rozumieniu, przyroda i obyczaje, w pozostałych – VIII do XIII – na

pierwszym miejscu znajdują się aktualne wydarzenia, przejawy życia politycznego i intelektualnego, imprezy kulturalne itp.

Poszukiwanie w pierwszej kolejności doznań estetycznych można tłumaczyć artystyczną naturą Annienkowa, charakterem jego osobowości (był wolnym słuchaczem na wydziale filozoficznym, zrezygnował z kariery urzędniczej, wybrał wolną od obowiązków zawodowych pozycję szlachcica utrzymującego się z dochodów z majątku rodzowego). Od pierwszych chwil uwagę podróżnika przyciągają zabytki architektury sakralnej i świeckiej, obrazy pędzli znanych mistrzów, spektakle teatralne i koncerty. Nie kryje on wzruszenia i radości przy zetknięciu się z renesansową sztuką hanzeatyckiej Lubeki i Hamburga. Zwiedza kościoły, biega na koncerty i spektakle teatralne, a opis wrażeń z występów znakomitego Lista, ze względu na wnikliwą analizę gry mistrza, zasługuje na miano recenzji muzycznej. Również relacje z Berlina dotyczą głównie życia kulturalnego. Opis, a właściwie analiza gry znanego niemieckiego aktora Karola Zajdelmana, członka grupy Młode Niemcy, może z powodzeniem uchodzić za recenzję teatralną.

Nade wszystko ceni Annienkow sztuki plastyczne – malarstwo i rzeźbę. Podobnie jak wielu podróżników rosyjskich zachwyca się arcydziełami malarstwa w Galerii Drezdeńskiej, rzeźbami świętych na mostach i placach Pragi, gotycką architekturą tego miasta. Prawdziwą ucztą dla miłośnika sztuki są jednak zabytki Włoch. Podróżnik chłonie ich piękno i w poetycki sposób przekazuje swe odczucia. Niczym przewodnik w wielkim muzeum tłumaczy czytelnikom sekrety mistrzów malarstwa szkoły weneckiej i bolońskiej. Głęboka wiedza o malarstwie włoskim przeplata się w tych relacjach z wrażeniami o charakterze subiektywnym.

Obok sztuki przedmiotem opisu podróżnika staje się przyroda, przede wszystkim Alp austriackich. Górskie szczyty i przełęcze, huk wodospadów, wycie wiatru, wiszące na skałach zamki średniowieczne nieomal przerażają mieszkańca równin rosyjskich. Podróżnika urzeka również piękno dolin u podnóża łańcucha Apeninów:

В Серравале подыялись мы на Аппенины, и когда достигли самой высокой точки их, остальная цепь гор распахнулась перед нами, как будто на время раздвоилось море, и мы увидели дно его. Тут спустились мы в цветущую долину Фодивьо, откуда понесло на нас благоуханием; речка Клипун извивалась, то светясь, то пропадая за зеленью садов, а маленький, необычайно грациозный храмик Дианы (ныне церковь) стоял как жилище божества-хозяйки этого счастливого места... (s. 26–27).

Malarskość opisu i charakter pejzażu, na który składają się dzikość natury i piękno architektury tajemniczych zamków i świątyń wskazują na romantyczny charakter pejzażu. Przemawia za tym również stylistyka opisu, w którym autor wykorzystuje poetyckie środki wyrazu: epitety, interesujące metafory i porównania.

Pejzaż rzeki Pad i zamek w Ferrarze stają się doskonałą okazją do wplecenia w tok narracji historii miłosnej Torquatto Tasso i Eleonory d'Este, a kościół w Loretto legendy religijnej o Marii z Nazaretu.

W opisach Paryża przyroda ustępuje miejsca architekturze. Spojrzenie z mostu Pont-Royal na panoramę miasta koncentruje się na znanych budowlach Pałacu Tuileries czy Polach Elizejskich jako jednym z charakterystycznych punktów miasta.

Uwagę podróżnika przyciągają również obyczaje narodów zamieszkujących zwiedzane kraje. Przedkłada on podglądanie życia w jego przejawach autentycznych nad studiowanie dzieł filozofów niemieckich, co proponuje mu towarzysz podróży Katkow. Autor zapoznaje czytelników z życiem uniwersyteckim Berlina niejako od podszewki, od strony zwyczajów studenckich. Obserwacja zachowania narodów, które poznaje na swej drodze, daje okazję do uogólnień na temat ich mentalności. Podróżnika urzeka więc pogoda ducha Wiedeńczyków, lenistwo Słowian (Illiryjczyków), impulsywność Włochów, powierzchowność zainteresowań i smykałka złodziejska Neapolitańczyków. Powołując się na osobiste obserwacje polemizuje z ukształtowanym w świadomości Rosjan stereotypem Włocha, fałszywym wyobrażeniem o jego lenistwie, (фарниенте), więzach braterstwa jako jedynym typie więzi społecznych. W oczach Annienkowa Włoch nie ustępuje Niemcowi. Jest „pracowity, stały w uczuciach, wytrwały w dążeniach i wykształcony”. Błache spostrzeżenia sąsiadują w relacjach Annienkowa z refleksją o charakterze historyzoficznym – rozważaniami o wpływie mentalności narodowej na zaawansowanie cywilizacyjne narodów. Podróżnik wdaje się w dyskusje z autorami wcześniejszych relacji podróżniczych, m. in. autorem *Wspomnień o Sycylii* (1836) Aleksiejem Czertkowem, który analizował sytuację ekonomiczną Sycylijczyków i możliwości, jakie stwarzało położenie geograficzne wyspy dla intensyfikacji rozwoju gospodarczego, ale argumenty Annienkowa zaskakują swą powierzchownością:

Эти сожаления, что Сицилия не Великобритания, несколько тщетны. Уж господь бог затем и создал Сицилию, чтоб она была Сицилией! (s. 34).

Takie wypowiedzi potwierdzają charakter lekkiej lektury, jaki nadawał autor listom nadsyłanym z Włoch.

Sporo miejsca w swych relacjach poświęca podróżnik zwyczajom religijnym, na przykład obrzędowi katolickim Wielkiego Tygodnia w bazylice św. Piotra w Rzymie, w których uczestniczy nie jako pielgrzym, lecz obserwator, przedstawiciel innej, prawosławnej kultury, niemal etnograf. Podobny charakter nosi opis święta Wielkiejnocy w katedrze Notre Dame w Paryżu. Odtworzeniu atmosfery miejsca i chwili nie towarzyszy osobiste przeżycie religijne. Podróżnik uczestniczy w nich jako widz i sprawozdawca. Życie religijne w ujęciu Annienkowa to tylko jeden z aspektów życia Paryża. Opowieści

o wybitnych kaznodziejach i ich naukach są jednym z aspektów atmosfery intelektualnej miasta, takich jak wykłady publicznie znanych uczonych w Sorbonnie czy Collège de France. Takie podejście można tłumaczyć postawą agnostyczną charakterystyczną dla okcydentalistów – W. Bielińskiego, W. Botkina, z którymi sympatyzował.

W Paryżu zmienia się obiekt opisu podróźniczego, co stanowi kolejny sygnał zmian gatunkowych. Jest to szczególnie zauważalne przy porównaniu pierwszego wrażenia, jakiego doświadcza podróżnik po przybyciu do Rzymu i do Paryża. Rzym to miasto niezwykle, którego niepowtarzalna atmosfera oddziałuje na duszę człowieka, sakralizuje przeżycie. W Rzymie człowiek odrywa się od współczesności, zapomina o gazetach, Europie, odkryciach i pogrąża się w kontemplację historii i sztuki -

...всякий захавший в Рим совершенно отделяется от современности, забывает газеты, Европу, открытия и предаётся воспоминаниям история и искусства... (s. 27).

Paryż natomiast szokuje swą wielkomięjskością, oddziałuje na wszystkie zmysły naraz, wprawia człowieka w osłupienie i zagubienie.

В эту минуту Париж встал передо мною и звучным голосом вскрикнул: „Это я!”. Огромные омнибусы разъезжают в узкой, грязной улице с узенькими тротуарами; высокие-высокие дома завешены вывесками, и одни только окошечки на самой крыше свободны от золотых, голубых и фиолетовых надписей [...] потянулись окна магазинов, заблестали кафе, бросились в глаза афишки на углах [...] и книгопродавцы за зеркальными своими стеклами выставили картины, виньеты, карикатуры, новые книги, новые брошюры... Что смотреть? Куда идти? (s. 40)

pyta przytłoczony różnorodnością wrażeń podróżnik.

W Paryżu przemienia się on w kronikarza, obserwatora życia codziennego. Listy wypełniają się informacjami o halach targowych, cenach, daniach kuchni paryskiej, aferach gospodarczych, sztuczках złodziei i pracy policji, skandalach politycznych i głośnych rozprawach sądowych. Uwadze Annienkowa, który, jak pamiętamy, zmierzał do Francji dla „pouczenia swego”, nie uchodzą procesy decydujące o tym, że Paryż stanowi centrum życia politycznego Europy. Przedmiotem jego relacji stają się więc struktury społeczne i polityczne. Opisuje funkcjonowanie prasy paryskiej. Dla przybysza z Rosji wolność prasy zaangażowanej politycznie i jej wpływ na życie publiczne był zjawiskiem nowym, wobec którego żywi on uczucia ambiwalentne. Z jednej strony jest zafascynowany wolnością i siłą prasy stanowiącej czwartą władzę w państwie, z drugiej zauważa, że gazety splećają życie duchowe, budząc nadmierne emocje odwracając uwagę od spraw bliskich sercu podróżnika żyjącego kultem sztuki i piękna.

Так эта же самая политика, которою гордятся француз, изгнала художественность в произведениях, чистое вдохновение и, что всего заметнее и поразительнее разъединила в мысли Францию от других народов (s. 45).

Ważny wątek listów z Paryża stanowią relacje ze spektakli teatralnych, koncertów i wystaw. Zaskakujący w kontekście wcześniejszych relacji jest brak jakichkolwiek wzmianek o malarstwie. Można to wytłumaczyć charakterem życia kulturalnego Paryża, skupiającego się nie w muzeach, lecz salonach wystawowych i teatrach, oraz nastawieniem podróżnika na poznanie współczesności. Obcowanie z płótnami rekompensuje autorowi udział w spektaklach teatralnych i wykładach publicznych. Relacja o grze i popularności aktorki dramatycznej Feliksy Elizy Rachel, Fryderyka Lemet-re'a, nowości teatralne, analiza repertuaru scen paryskich mogą uchodzić za przykłady felietonów teatralnych, w których analiza sztuki aktorskiej przeplata się z anegdotą, relacją o przejawach popularności aktorów, informacją o reakcji miejscowej krytyki na ich występy. Charakter felietonów kulturalnych noszą również przeglądy nowości wydawniczych w dziedzinie literatury, sprawozdania z wykładów i odczytów znanych krytyków literackich Impera, Duranty'ego, w których autor w popularny sposób, bez ścisłych rygorów dowodzenia analizuje metodę referentów. Informacje o życiu kulturalnym sąsiadują w *Listach* z relacjami z głośnych procesów sądowych, spostrzeżeniami na temat funkcjonowania handlu i metod marketingowych wydawców francuskich. Tak więc, nie historia a współczesność, nie sztuka przez duże „S”, lecz sztuka masowa znajdują się w centrum uwagi autora listów adresowanych z Paryża.

Luźność i niespoistość elementów relacji paryskich, w których rzeczowy, obiektywny ton wypowiedzi burzy anegdotka, drobne spostrzeżenie, rzucona mimochodem ironiczna uwaga, nadają listom z Paryża charakter nie reportażu, jak twierdzi I. Konobajewska, lecz felietonów, tj. formy dziennikarskiej, w której obiektywnej informacji towarzyszy subiektywny element oceny, a nawet polemiki¹². Jest to łatwo zauważalne na tle „listów włoskich”, które ze względu na dominujący w nich temat, tj. sztukę, skłonność autora do autorefleksji, wplatanie w tok narracji zabarwionych emocjonalnie wypowiedzi o charakterze refleksyjnym, krótkich fabularnych opowieści, wprowadzeniu malowniczych opisów pejzażu oraz ze względu na walory stylistyczne tychże opisów (poetyckie metafory i porównania) odpowiadają gatunkowi podróży, tej jej odmiany, którą można uznać za romantyczną¹³.

¹² Por.: Cz. Niedzielski, *O teoretycznoliterackich tradycjach...*, s. 82–84.

¹³ Por. S. Burkot, *Polskie podróźopisarstwo romantyczne*, Warszawa 1958, s. 11–17; W. Śliwowska, *Wasył Botkin i jego „Listy o Hiszpanii”*, [w:] W. Botkin, *Listy o Hiszpanii*, Warszawa 1983, s. 299–304.

Listy z zagranicy Annienkowa są więc przykładem relacji podróżniczych, w których zaznaczają się zmiany w obrębie gatunku: od „podróży” ku felietonowi. Można je tłumaczyć chęcią autora sprostania oczekiwaniom czytelników, którzy znuzeni opisami tych samych miejsc i zabytków oczekiwali aktualnych, wprowadzających w skomplikowane problemy współczesności informacji. Istotnym czynnikiem sprzyjającym tej transformacji mógł być również rozwój prasy wymagającej nowych form podawczych.

Na zakończenie pragnę dodać kilka uwag na temat znaczenia, jakie miała podróż na Zachód, dla kształtowania światopoglądu autora. Mimo dążenia do obiektywizmu w przedstawieniu życia współczesnego, Annienkow nie pozostaje jego obojętnym obserwatorem. Cechą jego relacji jest podwójny dialog: z reprezentantami obcej kultury i rosyjskimi czytelnikami listów. Trzyletni pobyt za granicą był dostatecznie długi, by autor mógł przekonać się o słabej znajomości kultury rosyjskiej na Zachodzie. Jego zachodni rozmówcy na wiadomość, że mają do czynienia z przybyszem z Rosji ograniczali swe zainteresowanie do zdawkowych pytań o miasto, z którego przybył. Reakcją podróżnika na podobne sytuacje było nie oburzenie, lecz nutka ironii pod adresem współtowarzyszy podróży. Można powiedzieć, że właśnie w toku swej długiej podróży po Europie nauczył się on umiejętności powściągliwej reakcji na odmienne poglądy. W dylizansach, restauracjach Annienkow obcując z tubylcami miał możliwość przekonania się o tolerancji, a nawet przyjaznym nastawieniu mieszkańców krajów zachodnich do przybyszów. Podczas letniego wypadu z Paryża do bawarskich kurortów obserwował zjawisko bezkonfliktowego mieszania się różnych kultur:

...язьки, физиономии, понятия и даже различные оттенки понятий, как деньги, стекаются со всех концов Европы и – всюду принимаются (s. 71).

Łatwość i bezpośredniość kontaktów z przedstawicielami społeczeństw europejskich przekonały pisarza rosyjskiego o możliwości zbliżenia narodów na bazie kultury. Zwracając się bezpośrednio do czytelników wyznaczał sobie rolę łącznika w przenikaniu kultur. Charakterystyczną cechą relacji Annienkowa jest stosunkowo niewielkie zainteresowanie poziomem materialnym życia, osiągnięciami techniki, rozwojem przemysłu na Zachodzie i koncentracja uwagi na przejawach kultury duchowej. *Listy z zagranicy* kończą się wnioskiem, że przywództwo we współczesnym świecie stanie się udziałem tych narodów, które mają największe sukcesy w dziedzinie kultury, które kształtują ideał piękna, określają gusty i upodobania, dyktują modę. Takim narodem są w mniemaniu Annienkowa Francuzi.

Uznanie dla osiągnięć Zachodu wynikało z okcydentalistycznych sympatii Annienkowa i wpłynęło na wzmocnienie jego przekonań światopoglądowych jako liberalnego okcydentalisty. Wskazuje na to jego wkład w dyskusje o drogach rozwojowych Rosji, jakie pod koniec lat czterdziestych miały miejsce w środowisku myślicieli rosyjskich.

Барбара Оляшек

**ПАРИЖСКИЕ ПИСЬМА ПАВЛА АННЕНКОВА
ОТ ЖАНРА ПУТЕШЕСТВИЯ К ФЕЛЬЕТОНУ**

В статье рассматривается жанровая специфика *Парижских писем* Павла Анненкова, их трансформация от путешествия к фельетону, а также их роль в диалоге культур Запада и России. Анализу подвергаются взаимоотношения автора и повествователя, личность путешественника, влияние цели и направления путешествия на формирование разновидности жанра, объект изображения *Писем*, характер и стиль описаний, черты композиции. На этом основании можно заключить, что произведение распадается на две части: письма „итальянские” и „парижские”. Первые соблюдают жанровые правила путешествия, остальные – фельетона.